

Key words: *competitive advantages, competitive strategy, competitiveness, sustainable competitive advantage, external environment, internal environment, social competition.*

Дата надходження до редакції: 27.05.2014 р.
Рецензент: к.е.н., професор Жмайлов В. М.

УДК 339.137.2[3-4] : 001.891.34

ГЕНЕЗИС ТЕОРЕТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ НА ПРИРОДУ КОНКУРЕНЦІЇ

К. С. Богомолова, аспірант*, Харківській національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

*Науковий керівник – Красноручський О.О., д.е.н., професор

В статті розглянуті теоретичні підходи до визначення сутності явища конкуренції з урахуванням сучасних уявлень.

Постановка проблеми. Намагання України стати європейською державою, неминуче потребує удосконалення ринкового механізму. Виходячи на світову арену як повноправний гравець, країні необхідно розробити та впровадити в життя концептуальні засади підвищення конкурентоспроможності української продукції.

У зв'язку з цим на основі вивчення історії розвитку явища конкуренції, а саме, розглянувши трансформацію економічної думки в процесі політичних, економічних, історичних змін життя країн, виникає можливість з'ясувати подальший розвиток, виробити стратегію і тактику діяльності на сучасному та майбутньому ринках.

Аналіз останніх досліджень. В економічній літературі дослідженням теоретичних основ конкуренції приділили увагу зарубіжні вчені, зокрема М. Портер, А. Бранденбургер, Б. Нейлбафф, Дж. Ф. Мур, які є досить цікавими, з точки зору, абсолютно нового сучасного бачення явища конкуренції. Російські вчені А.Ю. Юданов, Р.А. Фатхутдинов зазначають необхідність державного втручання через створення міцної законодавчої бази для управління процесами конкуренції. Серед вітчизняних науковців вагомий внесок зробили Г.Г. Пастернак-Таратущенко, О.Д. Гудзинський, В.І. Крамаренко. Проблеми конкуренції та конкурентоспроможності стали предметом досліджень багатьох вчених-аграрників, а саме, В.Г. Андрійчук, Л.А. Євчук, С.М. Кваша, О.О. Красноручський, М. Й. Малік, О.А. Нужна, П.Р. Пуцентайло, П. Т. Саблук, Н. Тарнавська, І.І. Червен, О.О.Шкільний та багато інших.

Цілі статті. Стрімкий розвиток подій у світі стимулює появу нових економічних теорій як засіб реагування на проблеми сьогодення. Тому, метою статті є проаналізувати основні еволюційні етапи теорії конкуренції та надати визначення економічній конкуренції з урахуванням сучасних уявлень.

Виклад основного матеріалу. В умовах формування Україною ринкової економіки особливого значення набуває конкуренція, як один із найважливіших елементів ринкового механізму. Появу перших цілісних теоретичних положень про рушійні сили конкурентної боротьби та за-

провадження в науковому обігу терміну «конкуренція» відносять до середини XVIII сторіччя.

З моменту виникнення перших робіт, спрямованих на вивчення явища конкуренції в економічній теорії, так і не було визначено чіткого тлумачення терміну "конкуренція". Серед науковців взагалі не має єдності поглядів у розумінні сутності конкуренції.

В економічній теорії існує три підходи щодо трактування категорії "конкуренція", а саме: [1,2]:

- поведінковий (боротьба ведеться за гроші покупця шляхом задоволення його потреб);

- структурний (аналізуються структури ринку з метою визначення ступеню свободи продавця та покупця на ринку (форми ринку) і спроби виходу з нього);

- функціональний (описує роль, яку конкуренція відіграє в економіці, забезпечує виконання порівняльної та селективної функції, також висвітлює суперництво застарілого з інноваціями).

Поведінковий підхід започаткував Адам Сміт (1723-1790), відомий економіст, професор університету у Глазго. Він був представником класичної школи політичної економії. Школа була започаткована в Англії в другій половині XVII ст. (мануфактурна стадія розвитку капіталізму) і завершила розвиток у першій половині XIX ст. (стадія машинного виробництва).

Цей період в історії Англії, Франції ознаменувався зародженням капіталістичних відносин, характеризувався розвитком промисловості, здобуттям успіхів в розвитку механіки, фізики, математики, філософії.

Величезним внеском А.Сміта було те, що саме з ім'ям вченого пов'язують початок вивчення поняття явища конкуренції. Адам Сміт вперше в своїй роботі «Дослідження про природу та причини багатства народів» (1776 р.) [3] сформулював поняття конкуренції як змагання, при якому відбувається підвищення ціни при скороченні пропозиції або підвищення попиту, та зменшення ціни при надлишку пропозиції або скороченню попиту. Таким чином, береться до уваги лише цінова форма конкурентної боротьби. Саме цю думку А. Сміт та його послідовники поклали в

основу поведінської концепції конкуренції.

Послідовник А.Сміта Д.Рікардо продовжував дослідження конкуренції у зв'язку з ціновим регулюванням, а саме вважав, що ціни складаються тільки під впливом попиту та пропозиції в результаті конкуренції. Узагальнюючим елементом дослідження став "закон ринка", який постулює тенденцію рівноважного стану при повній зайнятості [4, с.76].

Представник класичної школи політекономії Дж. С. Мілль вніс вагомий внесок у теорію конкуренції: розроблена модель міжнародного попиту, виявлені так звані не конкуруючі групи на ринку, подано потрійну класифікацію цінової еластичності попиту, розроблено поняття ефект масштабу, альтернативні витрати.[1, с. 17].

Таким чином, представники класичної школи політекономії основну увагу приділяли лише ціновій конкуренції, саму конкуренцію розглядали як складову частину ринкових відносин, що не потребує державного втручання. Модель конкуренції, яку мали на увазі представники класичної школи увійшла в економічну історію під назвою "досконала конкуренція" або "ідеальна", "чиста".

Наступним етапом розвитку економічної науки стало створення неокласичної політичної школи в 70 – ті роки XIX ст. виникло з початком розвитку внутрішніх економічних і соціальних суперечностей капіталізму починається перехід цього способу виробництва у свою вищу стадію розвитку, що характеризується передусім виникненням монополій і активним втручанням держави у розвиток економіки. Її засновники - відомі австрійські економісти К. Менгер, Ф. Візер, Е. Бем-Баверк, англійський науковець У. Джевонс і швейцарський економіст Л. Вальрас та ін.

Неокласичний варіант поведінкового тлумачення конкуренції розкриває останню, як боротьбу за рідкісні економічні блага та гроші споживача, які витрачаються на задоволення бажання володіти певними речами. «Конкуренция есть стремление как можно лучше удовлетворить критериям доступа к редким благам» - вважає американський економіст П. Хейне [5, с. 484].

Першим хто поставив під сумнів теорію досконалої конкуренції, був А. Маршал. Вчений в своїй роботі "Принципи економічної науки" [6], виклав принципи теорії нової моделі конкуренції – монополістичної, яка характеризувалась наступними ознаками: наявність на ринку досить багатой кількості продавців, які реалізують диференційовану продукцію, незначний контроль за цінами, еластичний попит, застосування нецінових важелів конкуренції, складнощі при виході на ринок.

Отже, порушення рівноги ринку у зв'язку з появою елементів монополізму та олігополізму, неактуальність принципів теорії досконалої конкуренції призвели до створення теорії недосконалої конкуренції та появи структурної концепції конкуренції.

Структурна концепція конкуренції виникла поряд з поведінковим підходом в XIX та особливо в XX ст. Її автори А. Курно, Ф. Найта, Ф. Еджуорт, Дж. Робінсон., Е. Чемберлін та інші видатні вчені заклали основи сучасної теорії чотирьох основних типів ринків: досконала конкуренція, монополістична, олігополістична конкуренція та монополія. Е. Чемберлін вважав, що конкуренція необхідна всім, без неї, як без повітря, задихнеться ринкове господарство; саме вона – головний двигун та умови науково-технічного й організаційного прогресу, підвищення рівня економічної ефективності, якості товарів і послуг, з рештою рівня й якості життя населення [7, с.27].

На думку Р. Макконела і Л. Брю головними умовами конкуренції є «наявність на ринку великого числа покупців і продавців будь-якого конкурентного продукту або ресурсу», а також «свобода для покупців і продавців виходити на ті чи інші ринки і покидати їх» [8, с.52].

Наступний підхід – функціональний. Основний зміст цього підходу в тому, що конкуренція розглядається як тривалий динамічний процес, заснований на інноваціях.

Найбільш послідовними прибічниками функціональної теорії конкуренції виступають Й. Шумпетер, та Ф. Хайек. Саме з прізвищами цих дослідників пов'язані найбільш нетрадиційні трактування поняття "конкуренція".

Зокрема, Й. Шумпетер асоціює конкуренцію з боротьбою старого та нового[9]. Вчений вважає, конкуренцію рушійною силою розвитку суспільства. На його думку, саме механізм конкуренції витісняє з ринку підприємства, які використовують застарілі технології. Таким чином, в конкурентній боротьбі виграє той підприємець, який постійно працює над створенням нової продукції, постійно підвищує якість продукції, залучає сучасні технології, постійно розширює ринки збуту, модернізує підприємство, здійснює структурні зміни в організації.

Конкуренція у Ф. Хайєка – це процедура відкриття, цінність якої полягає в тому, що вона є непередбачуваною. Він називає її "методом виховання людського розуму" [10, с. 51]. "Конкурентів, – пише Хайєк, – ми сприймаємо з роздратуванням, оскільки вони заважають нам спокійно жити. Однак за цими зовнішніми ефектами приховується непряма вигода решти" [10, с. 52].

Хід і зміст конкуренції як процесу І. Кірцнер пов'язує з підприємницьким оволодінням інформацією, підприємницькими знаннями відносно нових джерел ресурсів, нових технологічних можливостей, нових можливих комбінацій технічних параметрів товарів, нових моделей споживачьких смаків, які породжують плани і дії, що сприяють прибутковому функціонуванню на ринку [11, с.28].

За часи радянського періоду поняття конкуренції набуває нового значення. Термін «конку-

ренція» був нерозповсюдженим, адже адміністративно-планова система хазяйнування не передбачала приватної форми власності та конкуренції. Тлумачення цього терміну тривалий час вважалося як синонім буржуазії, капіталізму.

Подальший розвиток теорія конкуренції отримала у другій половині минулого століття, що було пов'язано зі зміною загальної економічної і політичної ситуації країн. Таким чином, розуміння сутності конкуренції та надання цьому явищу визначення нерозривно пов'язано з тим, які еволюційні перетворення відбуваються в окремій країні та світу загалом.

Науковці сучасності, спираючись на досвід колег попередників, створюють нові теорії конкуренції.

Вагомий внесок в розвиток сучасної концепції конкуренції вніс американський економіст М. Портер. В своїй роботі «Конкуренція» вчений зазначає, що конкуренція – це циклічний процес, постійно змінюваний ландшафт, на якому з'являються нові товари, нові виробничі процеси, нові ринкові сегменти [12, с. 63]. М. Портер є автором концепції "п'яти конкурентних сил", за допомогою яких визначається лідерські позиції через виявлення конкурентних переваг. До цих п'яти сил належать: загроза появи нових конкурентів; вплив покупці; вплив постачальників; суперництвом вже існуючих конкурентів між собою; поява товарів, послуг-замінників: ціни на замінники, схильність покупців до застосування замінників [13, с. 52-53].

В 1996 році американські вчені А. Бранденбургер і Б. Нейлбафф запропонували теорію співпраці конкурентів [14]. Увага приділяється конкуренції не як боротьбі учасників ринку, а як процесу співіснування, співробітництва. Спільне вирішення проблем може надати переваги всім господарюючим суб'єктам. Прикладом застосування теорії співпраці конкурентів може стати саме аграрна сфера економіки.

Досить оригінальну теорію конкуренції створив вчений з Гарвардського університету – Дж. Ф. Мур. Згідно цієї теорії ринок – це навколишнє середовище, а фірма виступає як елемент екосистеми. Як наслідок, в ній поєднуються вплив зовнішнього середовища, конкуренція, еволюція, і цей феномен Дж. Ф. Мур назвав "коеволуцією" [15, с. 29].

Серед російських вчених економічну теорію поповнив своїм визначенням Г.Л. Азоєв, який розуміє конкуренцію як суперництво на якому-небудь поприщі між окремими чи фізичними особами, зацікавленими в досягненні однієї й тієї ж мети [16, с. 5]. З точки зору А.Ю. Юданова конкуренція це боротьба підприємств за обмежений обсяг платоспроможного попиту споживачів, що

ведеться ними на доступних сегментах ринку [17, с. 36].

Вітчизняні вчені внесли свій вклад в розвиток економічної думки. Шнипко О.С вважає, що конкуренція – це змагальна взаємодія суб'єктів господарювання, супроводжувана процвітанням одних і занепадом або банкрутством інших [18, с. 43]. За думкою В.О. Білика й П.Т. Саблука конкуренція – це ринкова боротьба за виживання та економічне процвітання, де саме конкуренція врівноважує ринкові ціни [19, с. 257]. Досить оригінально представила конкуренцію Л.А. Свчук, трансформувавши її в біологічне явище природного відбору живих організмів на суб'єктів підприємницької діяльності [20, с. 7].

Отже, аналізуючи наведені концепції тлумачення конкуренції, напрошується висновок про те, що конкуренція, як наукове поняття та економічне явище є багатоаспектною категорією економічних відносин, яке неможливо звести до єдиного універсального та вузького визначення. За таких обставин в умовах економічних та політичних реалій сьогодення, які постійно трансформуються, змінюючи повністю, або частково як взаємовідносини між рівноправними учасниками ринку так і відносини між державою та іншими учасниками ринку на користь, або з метою знищення певних економічних еліт, термін «конкуренція» наповнюється новим змістом.

Отже, пропонуємо своє визначення поняття «конкуренція» - це багатогранна комплексна категорія, яка відображає відносини між суб'єктами господарювання на певному цільовому ринку в певний час, сутністю яких є намагання досягнути кращих результатів діяльності у порівнянні з іншими учасниками ринку, подібними за спеціалізацією та функціями. Наслідком розвитку відносин конкуренції є диференціація моделей ринку, а також сприяння інноваційному розвитку його суб'єктів, внаслідок чого підвищується рівень задоволення інтересів та потреб як окремих споживачів, так і суспільства в цілому.

Висновки. Враховуючи наведене, вважаємо, що конкретне визначення поняття «конкуренції» може бути доречним у певний час, поки не змінилися обставини зовнішнього ринку. Це спонукає до необхідності відходу від старих стереотипів розгляду явища конкуренції і розгляду його не як суперництва, змагання, а як конструктивну взаємодію, співіснування суб'єктів економічних відносин. Адже, для деяких галузей національної економіки, наприклад, сільське господарство, співпраця була би порятунком в часи кризи. Таким чином, подальші дослідження мають рухатися у напрямку уточнення методологічних підходів, які на практиці дозволять виявити нові можливості конкуренції.

Список використаної літератури:

1. Теоретичні основи конкурентної стратегії підприємства / [за заг. ред. Ю.Б. Іванова, О.М. Тищенко] – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 384 с.

2. Юданов А.Ю. Конкуренція: теорія і практика / А.Ю. Юданов. – М.: ГНОМид, 2001. – 304 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / [1, с.282]. А. Смит: пер. с англ.; отв. Ред.. Л.И. Абалкин. – М.: Наука, 1993. – 570 с. – (РАН, ин-т экономики).
4. Савчук С.И. Основы теории конкурентоспособности: [монографія] / С.И. Савчук. – М: Изд. «Рената», 2007. – С. 77.
5. Хейне П. Экономический образ мышления / П. Хейне: пер. с англ. – М., 1997. – 704 с. – (Акад. пед. и соц. Наук).
6. Маршал А. Принципы экономической науки: [В 3-х т.: Пер. с англ. / Вступ. ст. Дж. М. Кейнса]. – М.: Прогресс. Фирма "Универс", 1993. – Т.1. – 414с.
7. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции / Э. Чемберлин: пер. с англ.; под ред. О.Я. Ольсевича. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
8. Макконелл К.Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика: в 2-х т. / К.Р. Макконелл, С.Л. Брю: пер. с 11-го англ. изд. – Т.2. – М.: Республика, 1992. – 400 с.
9. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер: пер. з англ. – К., – 1995. – 527 с. – (Ин-т держ упр. і місц. Самовряд.)
10. Хайек Ф. А. Познание, конкуренция и свобода / Ф. А. Хайек. — СПб. Пневма, 1999.
11. Кирцнер И.М. Конкуренция и предпринимательство: Пер. с англ..-М.:ЮНИТИ-ДАНА, 2001.-240с.
12. Портер М. Конкуренция: Пер. с англ./ Майкл Портер. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2005. – 608 с.
13. Портер М. Международная конкуренция М.: Международные отношения, 1993. – С. 52-53.
14. Дідківська Л. Методологічні підходи до трактування категорії «економічна конкуренція» та їх практичне значення / Л. Дідківська // Конкуренція. Вісник Антимонопольного комітету України. – 2006. – № 2. – С. 22-28.
15. Верховглядова Н. Ретроспективний огляд розвитку теорії конкурентних переваг / Н. Верховглядова // Вісник Академії митної служби України. – 2004. - №4. – С. 25-30.
16. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика / Г.Л. Азоев. – М. : Центр экономики и маркетинга, 1996. – 298 с.
17. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика: Учеб.- практ. пособие. – 3-е изд. / А.Ю. Юданов. – М. : Гном-пресс, 2000. – 360 с.
18. Шнипко О.С. Конкуренція як специфічна форма конфлікту і співіснування суб'єктів ринку / О.С. Шнипко // Економіка і прогнозування. – 2005. – №1. – С. 33-44.
19. Економічна теорія: Навч. посібник / За ред. В.О. Білика, П.Т. Саблука. – 4-те вид., перероб. та доп. – К.: ННЦ ІАЕ, 2004. – 508 с.
20. Забезпечення конкурентоспроможності і економічного зростання регіонального АПК / За ред.. І.І. Червена, Л.А. Євчук, 2005. - 440 с.

Богомолова К. С. Генезис теоретических взглядов на природу конкуренции

В статье рассмотрены теоретические подходы к определению сущности явления конкуренции с учетом современных представлений.

Bogomolova K.S. Genesis theoretical views on the nature of competition

The article deals with theoretical approaches to defining the essence of the phenomenon of competition on the basis of modern ideas.

Дата надходження до редакції: 27.05.2014 р.

Рецензент: д.е.н., професор Красноруцький О.О.